

Noordpunt van Walcheren, in een vrij open, nat grasland bij de duinen. Zeker bewijs is er nog niet maar het is waarschijnlijk dat deze soort zich er voortplant. De Vuurlibbel (*Crocothemis erythraea*) heeft eveneens een plekje gevonden in Zeeland. Hij houdt van ondergedoken vegetatie en veel geknikte stengels die hij als uitzichtplek kan gebruiken.

Veranderingen in de libellenfauna van het Fochteloërveen - Tienieke de Groot

Tienieke vertelde over dit hoogveengebied van 1600 Ha op de grens van Drenthe en Friesland. Dit gebied heeft in het verleden aardig te lijden gehad onder de menselijke activiteit. Een deel van wat nu een beschermd natuurgebied is, is gebruikt als vloeivelden voor een aardappelmeelfabriek. Een ander deel is tot het begin van deze eeuw gebruikt voor de boekweitverbouw. Daar veengrond nogal drassig is was het nodig om grondwater snel af te voeren om het gebied voor landbouw geschikt te maken. Daar zijn de nodige waterwerken voor gegraven. Als gevolg leed het hele gebied onder verdroging.

In 1982 inventariseerde Leo Beukeboom het gebied. Daarna zijn er grootschalige maatregelen genomen om het gebied te herstellen. Dijkjes werden aangelegd om waterafvoer te stoppen, door maaien en afvoeren van het maaisel werd verarming bereikt. Er is dus sinds 1982 heel wat veranderd, het veengebied is natter, voedselrijker en zuurder geworden. Het werd kortom tijd om te kijken wat er aan de libellenfauna was veranderd. Om optimaal te kunnen vergelijken probeerde Tienieke in 1996 Leo Beukeboom's onderzoeksmethode zo nauwkeurig mogelijk te herhalen. Dat lukte niet helemaal, omdat bijvoorbeeld een aantal plekken niet langer droog stonden en daardoor onbereikbaar waren, maar al met al kon ze toch een goede vergelijking maken. Zo werden er een aantal nieuwkomers gevonden. Dit waren de Vroege glazenmaker (*Aeshna isosceles*), Grote keizerlibel (*Anax imperator*), Platbuik (*Libellula depressa*) en Zwervende heidelibel (*Sympetrum fonscolombii*). Van de zuurminnende soorten waren er een aantal vooruitgegaan, zoals de Maanwaterjuffer (*Coenagrion lunulatum*), Venglazenmaker (*Aeshna juncea*) en Noordse witsnuitlibel (*Leucorrhinia rubicunda*). Een aantal andere soorten waren juist achteruit gegaan, zoals de Gewone pantserjuffer (*Lestes sponsa*), Watersnuffel (*Enallagma cyathigerum*), Venwitsnuitlibel (*Leucorrhinia dubia*), Variabele waterjuffer (*Coenagrion pulchellum*) en Geelvlakheidelibel (*Sympetrum flaveolum*).

De veranderingen in de biotopen zijn ook vastgesteld. Zo zijn de arealen van ondiepe veenmoswateren en onbeschutte wateren groter geworden. Het areaal vennen en wijken is niet veranderd. De pH en EGV (maat van de hoeveelheid opgeloste zouten in het water) zijn omlaag gegaan.

Achter de Oostgrens - Reinhard Jödicke

De Duitser Reinhard Jödicke vertelde over de libellenfauna aan de andere kant van onze oostgrens. De nadruk lag op de soorten die bij ons zeer zeldzaam of zelfs als uitgestorven zijn. Deze soorten blijken soms nog best dicht bij ons voor te komen. De lezing bestond uit een indrukwekkende lijst soorten met bijbehorende verspreidingskaartjes. Daarbij besprak hij ook de tendens om al of niet zwerfneigingen te vertonen, of om het leefgebied uit te brei-

den. Zo noemde hij de Vogel- (*Coenagrion ornatum*) en Mercuurwaterjuffer (*C. mercuriale*), die samen op ongeveer 80 km van onze oostgrens voorkomen. De Kanaalwaterjuffer (*Cercion lindenii*) wordt steeds noordelijker gezien, vaak in gezelschap van de ook daar steeds algemener wordende Kleine roodoogjuffer (*Erythromma viridulum*). Deze uitbreiding is in Duitsland al noordelijker dan in Nederland. Langs de Elbe is vrij recent een populatie van de Rivierrombout (*Gomphus flavipes*) gevonden en ook bij Bremen en langs de Rijn is hij nu aangetroffen. De Noordse glazenmaker (*Aeshna subarctica*) komt vrijwel op elk hoogveen ten oosten van Nederland voor. Op 90 km vanaf Nederland bewoont de Zuidelijke bronlibel (*Cordulegaster bidentata*) kleine beekjes die water aanvoeren vanuit de bergen. De Beekoeverlibel (*Orthetrum coerulescens*) komt met een kleine populatie ten oosten van Drenthe voor. De Bandheidelibel (*Sympetrum pedemontanum*) is vanuit het oosten tot bij Twente opgerukt, maar nog niet erg talrijk. De Kempense heidelibel (*Sympetrum depressiusculum*) heeft drie redelijk bestendige populaties in oude visvijvers, die droogvallen in de winter.

Daarnaast zijn er toch ook nog wel soorten zeldzaam in aangrenzend Duitsland, hoor. Zo zijn de Hoogveen- (*Somatochlora arctica*) en Gevlekte glanslibel (*S. flavomaculata*) ook daar zeer zeldzaam. De Donkere waterjuffer (*Coenagrion armatum*), Kleine tangenlibel (*Onychogomphus forcipatus*), Tweevlek (*Epitheca bimaculata*), Zuidelijke heidelibel (*Sympetrum meridionale*) en Oostelijke (*Leucorrhinia albifrons*) en Sierlijke witsnuitlibel (*L. caudalis*) zijn recent niet meer gevonden. De Dwergjuffer (*Nehalennia speciosa*), tenslotte, is uiterst zeldzaam geworden in Noord-Duitsland. De plaats van de enige populatie wordt angstvallig geheim gehouden...

Antoine van der Heijden

Korte terugblik NVL-larvehuidjesdag, Amsterdam

Op zondag 8 maart hield de NVL haar tweede larvehuidjesdag. Na het succes van vorig jaar kon een tweede studiedag immers niet uitblijven. Rienk Geene, medewerker van AquaSense, was onze gastheer voor deze dag. Er was koffie en thee en een afhaal- en terugbrengservice van en naar station Amsterdam Muiderpoort. Kortom de dag was uitstekend verzorgd!

's Ochtends hebben we eerst een rondje gemaakt om te horen waar ieders belangstelling naar uit ging. De dag stond in dat opzicht helemaal open. Hierna gingen de vijftien NVL'ers uiteen in een groepje 'Sympetrum' en een groepje 'Coenagrionidae'.

De Coenagrionidae-groep begon met het bekijken van de verschillen tussen Azuurwaterjuffer (*Coenagrion puella*) en Variabele waterjuffer (*C. pulchellum*). Ondanks het feit dat beide algemeen zijn in Nederland, staan er in de literatuur nog geen duidelijke kenmerken waarmee je de larven(huid-

jes) van beide soorten goed kunt onderscheiden. HEIDEMANN & SEIDENBUSCH (1993) noemen de 'Gelenkbeulen' maar dit was volgens de aanwezigen die hiernaar gekeken hadden een 'hopeloos kenmerk'. Aangeraden werd om het dus niet te gebruiken.

Om wat meer duidelijkheid te krijgen over de verschillen tussen deze soorten doe ik hierbij een oproep om komend libellenseizoen veel naar deze twee soorten te kijken. Het mooiste is als je wateren hebt waarvan je zeker weet dat slechts een van beide soorten er voorkomt of als je bij een larvehuidje het bijbehorende juveniele dier aantreft. Ik ontvang graag zekere larvehuidjes van beide soorten. Per post kunnen ze het beste opgestuurd worden in een filmkokertje of luciferdoosje met envelop. Graag even erbij vermelden om welke soort het gaat en in welk landschapstype u de larvehuidjes hebt verzameld (bijvoorbeeld duinen of laagveen).

Na de lunch liepen de beide groepjes wat meer door elkaar. In de nieuwe Zweedse tabel (NORLING & SAHLÉN, 1998) stond een nieuw kenmerk voor het Lantaarntje (*Ischnura elegans*). Deze heeft ter weerszijden van de basis van de vleugelaanleg een duidelijke stip. Of dit kenmerk voor larvehuidjes ook ideaal is moet nog blijken. Het is mogelijk dat deze daarvoor te donker zijn of dat er teveel kapot is gegaan bij het uitsluipen waardoor dit, op zichzelf duidelijke, kenmerk simpelweg niet te zien is. In de loop van de dag werd overigens nog gesuggereerd dat veel juffers sowieso beter als volgroeide larve dan als larvehuidje te determineren zijn.

Tijdens de middag was er ook nog tijd om libellenervaringen uit te wisselen. Er werd onder andere gesproken over de tijd in het jaar van uitsluipen. Voor sommige soorten lijkt dat elk jaar vrij constant terwijl er voor andere soorten van jaar tot jaar de nodige variatie is. Ook werd er nagedacht over het fenomeen dat sommige polletjes oeverplanten 'overbevolkt' zijn terwijl (grote) andere stukken oeverbegroeiing weinig tot geen larvehuidjes bevatten. Zeer lokale temperatuurverschillen zouden een mogelijke verklaring kunnen zijn, maar het is evenwel mogelijk dat er andere redenen in het spel zijn; we weten het niet. Duidelijk werd hiermee in ieder geval dat er nog heel veel interessants te onderzoeken valt; zowel wat herkenning als ecologie betreft.

Gezien het semiwetenschappelijke karakter van deze dag is het idee om deze het volgend jaar in een iets andere vorm te gieten zodat de drempel voor beginners wat lager wordt. Ik hoop dat de dag dan een belangrijke stimulans zal zijn voor vele NVL'ers om zich ook bezig te houden met de studie van libellenlarven en larvehuidjes. Deze larvehuidjesdag was in ieder geval zeer geslaagd. Namens alle aanwezigen bedankt ik Rienk en Robert voor de organisatie.

Jan-Willem van Velzen
Brouwersstraat 57
2013 WG Haarlem
(023) 5317756

Ei-afzet van Bloedrode heide-libel (*Sympetrum sanguineum*) in buitendijks brakwater

Op 18 oktober 1997 was ik bezig met ringactiviteiten in het oostelijk deel van de schorren in het Verdrongen Land van Saefinghe (Westerschelde), ongeveer twee kilometer ten noorden van de zeedijk. Hier bevonden zich enige ondiepe, kleine plassen die na de springtijvloed waren blijven staan. Even na het middaguur waren hier zo'n twaalf ei-afzettende tandems en enkele mannetjes van de Bloedrode heidelibel (*Sympetrum sanguineum*) en een mannetje Paardenbijter (*Aeshna mixta*) aanwezig. Enkele uren later werden de plasjes door de vloed weer overspoeld. De libellen waren op dat moment verdwenen. Bij voorgaande tellingen in het gebied heb ik diverse overtrekkende heidelibellen en Paardenbijters waargenomen. Ook zag ik enkele malen territoriale Zwarte heidelibellen (*S. danae*) bij regenplasjes op het schor. Het deel van het Verdrongen Land waar de waarnemingen werden gedaan is brak, het zoutgehalte ligt tussen de 3 en 10 g/l.

Alex Wieland
IJsbaanstraat 9
4573 PH Terneuzen
0115-618130

Redactionele noot: Ei-afzet in zout water is ook waargenomen bij de Bruinrode (*S. striolatum*) en Zwervende heidelibel (*S. fonscolombii*). Het gaat altijd om trekkende dieren.